

İbn Dāvūd Ez-Zāhiri'nin *ez-Zehra* Adlı Eserinde Aşkın Fıkhı

Adnan Arslan

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Associated Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic

Language and Rhetorics

Bilecik, Türkiye

adnan.arslan@bilecik.edu.tr

orcid.org/0000-0002-3989-6612

The Law of the Love in Ibn Dāvūd Al-Zāhiri 's *Al-Zahra*

Abstract: One of the most distinctive features that distinguishes man from all other living things is his/her extensive conversation ability. Phenomenon of love, which is the ultimate summit of this characteristic that makes it valuable, has occupied philosophers throughout human thought history. The first thinker to consider the phenomenon of love as an ontological issue Plato's evaluations of love have also been reflected in early Islamic thought. Ibn Dāvūd Al-Zāhiri al-Işfahānî's work *al-Zahra* is accepted as the first attempt to pass Plato's philosophy of love to the Islamic world. The author has written a work of authenticity that will inspire the Arab literati and thinkers to follow in style. This article will examine Ibn Dāvūd Al-Zāhiri al-Işfahānî's work in terms of form and content. In the introductory part, general information about the philosophy of love will be given. After that, the work will be examined in terms of form; an analysis of the sources of poetry applied by the author. Then, the context and perspective of love" discussed in the work will be evaluated.

Summary: The human being who is stated in the Qur'ân "perfect created" as a fit has the potential to affirm his perfection with the depth of his thoughts and the wideness of his emotions. One of his/her wide emotions is undoubtedly "love." From the moment he falls into the womb of his/her mother, a human being who has been embraced by a love that surrounds himself will spend his/her whole life in the spiral of "love" and "waiting for love". From his/her desire to marry and have children to the feeling of belonging as like religion, homeland and flag the underlying force of many emotions must be love. The love is a human characteristic that the mankind have tried to comprehend his nature for thousands of years. Philosophical considerations that "have taken him/her far

Geliş/Received: 01 Mayıs/May 2019

Kabul/Accepted: 21 Ağustos/August 2019

Yayın/Published: 20 Eylül/September 2019

Atf/Cite as: Adnan Arslan, "İbn Dāvūd Ez-Zāhiri'nin *ez-Zehra* Adlı Eserinde Aşkın Fıkhı [The Law of the Love in Ibn Dāvūd Al-Zāhiri 's *Al-Zahra*]", *Eskişeyni* 39 (September 2019): 239-254.

Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, Turkey

beyond a normal psychological response to beauty” have persisted throughout history. Before Plato who has been an effective for centuries with its evaluations of love, believed in the God of Love “Eros” due to the extraordinary nature of love. Plato has been an activity for centuries with its evaluations of love. In fact, not only Greek philosophers like Socrates, Plato, Aristotle and Plotinus but also philosophers of ancient Indian civilization spoke of love as a high virtue and attributed meaning to it “beyond its being human’s psychological state”. In fact, it is explained as a cause of transcendent existence and as an indispensable part of human illumination since the systemization of Islamic Sufism.

Surprisingly the traces of the relationship of love and ascension are seen not only in the Islamic doctrine of Sufism but also in the Christian and Jewish sects. It is quite understandable that the Sufis wrote these works, which talk about the conditions of love and the procedures and bases of reaching the love of Allah. However, in this context (love) we come across a work that surprised us. We come across the author of a work that deals with love from many angles and makes the philosophy of love, which is neither sufi nor philosopher. The author, Abū Bakr Muḥammad Ibn Dāwūd al-Işfahānī (d. 297/910) (the son of Abū Sulaymān Dāwūd b. ‘Alī b. Khalaf al-Işfahānī al-Zāhiri, (d. 270/884) who believes in the need to accept religion as unjust, criticizes it with a harsh language and and the second imam of the Zāhiri school. The fact that Ibn Dāwūd al-Işfahānī, who followed in his father’s footsteps through his life-rhetoric discourse devoted a work on “love” is obviously an unexpected event for us.

In his book *Kitab al-ḡabra* he has brought together the poems of many poets about their love and states and they have copyrighted the “love anthology” the first of its kind in Arabic literature. Ibn Dāwūd al-Işfahānī stated that he would give place to one hundred couplets (al-bayt) about each title. Although it is observed that one hundred couplets generally adhered to the idea sometimes there are more several couplets. Fifty of the hundred bâb titles are about the love and its conditions. While the names of the poets are mostly mentioned in the work, sometimes the couplets are mentioned directly without mentioning the name of the poet. The first title of the first volume that the author devotes to the love and states of the work has often been a logical and appropriate choice in addressing the gaze that ignited the first wick of love. Yes, it is known that the first spark to drop the fire into the heart is looks. In his first book of love, the author included a “look”. The title of this bâb is “the more you look the longer the frustration takes”. Ibn Dāwūd al-Işfahānī in order to remain pure and completely free of sentimental and shawhani (*lustful*) emotions requires that it is not forbidden and not forbidden by sharia. This state, which is conceptualized as “chastity” should be worn by lovers and beloved ones. Provided that chastity is preserved, love is a acceptable and personal feeling in Sunnah by that hadith: “The one who is in love and who keeps his chas-

tity and hides that love and dies in that state is a martyr.” This “love anthology”, which has many evaluations of love like this, deserves more in-depth and more qualified research. Because the work makes exquisite evaluations of love with quotations sometimes from verses and hadiths and sometimes from philosophers such as Plato and Galenos. He classified his poems according to his own intellectual background and turned his work into a guide of love beyond a selection of poems. As opposed to the logic of fiqh, which is thought to have devoted life to shape within the norms of law, Ibn Dāwūd al-İsfahānī has acted with the idea that being a human is a jurisprudence of his sentimental feelings. The author stated that loving and being connected with his work as a fact of life, but still has a manners. Religion, culture, spirituality, love, respect, need and so on. There are many tastes that present to the tasteless person of modern times, who tend to exhaust everything, from the pure and genuine love of twelve centuries ago.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn Dāwūd Al-Zāhiri, al-Zahra, Love, Philosophy

İbn Dāvūd Ez-Zāhirî'nin *ez-Zehra* Adlı Eserinde Aşkın Fıkhı

Öz: İnsanı diğer tüm canlılardan ayıran en belirgin bir özelliği ondaki geniş muhabbet kabiliyetidir. Onu değerli kılan bu hususiyetin nihai zirvesi olan aşk olgusu, insanlık düşünce tarihi boyunca filozofları meşgul etmiştir. Aşk olgusunu ontolojik bir mevzu olarak ele alan ilk düşünür Platon'un, aşk hakkındaki değerlendirmelerinin erken dönem İslam düşüncesinde de yansımaları olmuştur. Zāhirî Mezhebi kurucusu Ebû Dāvūd el-İsfahānî'nin (ö. 270/884) oğlu Ebû Bekr Muhammed b. Dāvūd b. Alî el-İsfahānî'nin (ö. 316/929) *ez-Zehra* adlı eseri, Platon'un aşk felsefesini İslam dünyasına aktaran ilk teşebbüs olarak kabul edilmektedir. Müellif kendisinden sonra gelecek Arap edebiyatçı ve düşünürlere üslup bakımından ilham verecek bir özgünlükte eser telif etmiştir. Bu makale İbn Dāvūd ez-Zāhirî'nin eserini biçim ve içerik bakımında ele alacaktır. Giriş bölümünde Platon'un aşk felsefesi hakkında genel bilgi verilecek ve Arap edebiyat tarihinde aşkın felsefesine dair ilk dönemde kaleme alınan eserler hakkında hızlı bir literatür taraması yapılacaktır. Sonrasında eser biçim bakımından incelenecek; müellifin başvurduğu şiir kaynaklarının bir analizi yapılacaktır. Daha sonrasında ise eserde ele alınan aşkın ele alındığı bağlam ve bakış açısı değerlendirilecektir.

Özet: Kur'ân'da mükerrer bir fitrat üzere yaratıldığı belirtilen insan, düşüncelerindeki derinlik ve duygularındaki genişlik ile mükerrer oluşunun hakkını vermeye müsait bir potansiyel taşımaktadır. Onun alabildiğince genişliği olan duygularından birisi de kuşkusuz “sevgi”dir. Henüz anne rahmine düştüğü andan itibaren kendini saran bir sevgi ile tanışan insanoğlu tüm hayatını “sevmek” ve “sevgi beklemek” sarmalı içinde geçirecektir. Evlenme ve çocuk sahibi olma arzusundan tutun din, vatan ve bayrak aidiyet hissine kadar pek çok duygunun temelinde yatan muharrik güç sevgi olmalıdır. Sevgi ve onun ileri derecesi olan “aşk”, binlerce yıldır insanın mahiyetini kavramaya çalıştığı beşerî bir hususiyet olmuştur. Onu, “güzellik karşısında olağan bir psikolojik tepki”nin çok ötesinde ele alan felsefi değerlendirmeler tarih boyu süregelmiştir. Aşka dair değeren-

dirmeleri ile asırlar üstü etkinliği olan Platon öncesinde de aşkın olağanüstü olusundan hareketle Aşk tanrısı “Eros”a inanılmıştır. Hatta sadece Sokrates Platon, Aristo ve Plotinus gibi Yunan filozofları değil kadim Hint medeniyetinin felsefecileri de yüksek bir erdem olarak aşktan bahsetmişler ve ona “beşerî bir psikolojik hal” oluşunun ötesinde anlamlar yüklemişlerdir. Hatta İslam tasavvufunun sistemleşmesinden itibaren aşkın var oluşun bir nedeni ve insani mizacın vazgeçilmez olarak izah edildiği görülmektedir.

Aşk ve yükseliş ilişkisinin izlerinin sadece İslam tasavvuf öğretisinde değil, Hıristiyanlık ve Yahudi tarikatlarında da görüldüğü hakikaten de şaşırtıcıdır. Aşkın ahval ve mertebelerinden ve Allah aşkına ulaşmanın usul ve kaidelerinden bahseden bu eserleri sufilerin kaleme alması gayet anlaşılır bir durumdur. Ancak bu meyanda (aşk) bizi şaşırtan bir esere rastlamaktayız. Aşkı pek çok açıdan ele alan ve adeta aşkın felsefesini yapan bir eserin müellifine rastlıyoruz ki bu zat ne mutasavvıftır ne de filozof. Bu müellif, dini nasları olduğu gibi tevilsiz kabul etmek gerektiğine inanan ve teşrîde kıyası sert bir dille eleştiren ve bu yüzden de “Zâhiri” olarak tanınan Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî b. Halef el-İsfahânî'nin (ö. 270/884) oğlu ve Zâhiriye Mezhebî'nin ikinci imamı Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Dâvûd el-İsfahânî'dir (ö. 297/910). Hayatı boyunca -zahiri söylemi ile- babasının izinden giden Ebû Dâvûd'un “aşk”a dair bir eser tahsis etmesi açıkçası bizim açımızdan beklenmedik bir hadisedir.

İleride ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız “*Kitâbu'ş-Şe'ş-Zehra*” adlı eserinde pek çok şairinin aşk ve hallerine dair söylediği şüirleri başlıklar halinde bir araya getirmiş ve Arap edebiyatında türünün ilk örneği olan “aşk antolojisi” eserini telif etmiştir. Ebû Dâvûd her bir bâb başlığı hakkında tam olarak yüz beyte yer vereceğini ifade etmiştir. Yüz beyit düşüncesine genel olarak bağlı kaldığı görülmele birlikte yer yer birkaç beyitle yüzü geçtiği de vaki olmaktadır. Yer verdiği yüz bâb başlığından elli tanesi aşkın halleri ve davranışlarına dairdir. Eserde çoğunlukla şairlerine yer verilen şairlerin isimleri zikredilirken kimi zamanda şairin ismi zikredilmeden doğrudan beyitler zikredilmiştir. Müellifin eserin aşk ve hallerine tahsis ettiği ilk cildin ilk başlığı çoğu zaman aşkın ilk fitilini ateşleyen bakışları ele almakla mantıklı ve bir o kadar da yerinde bir tercih olmuştur. Evet, müsellemler bir hakikat olarak bilinmektedir ki aşk ateşini kalbe düşüren ilk kıvılcım bakışlardır. Müellif aşka dair eserinin ilk babında “bakış”a yer vermiştir. Başlığı “Kim ne kadar çok bakarsa hüsrânı da o kadar çok uzun sürer” olan bu bâbda konuya ilişkin şüirler sıralanmıştır. Zâhiri, aşkın sâfi kalması ve tamamen nefsanî ve şehvânî duygulardan arınmış olması için münkerden uzak ve şeriatça haram edilmemiş olmasını şart koşmaktadır. “İffet” olarak kavramlaşan bu hâletin âşık ve mâşuk tarafından takınılması gerekmektedir. İffetin muhafaza edilmesi koşuluyla aşkın Sünnetçe de makbul ve müstahsen bir duygu olduğuna delil olarak şu hadis gösterilmiştir: Kim âşık olur ve iffetini korur da bu aşkı gizlerse ve bu hal üzere ölürse o kimse şehittir. Zâhiri, aşkın sâfi kalması ve tamamen nefsanî ve şehvânî duygulardan arınmış olması için münkerden uzak ve şeriatça haram edilmemiş olmasını şart koşmaktadır. Bunun gibi aşka dair pek çok değerlendirmelerin bulunduğu bu “aşk antolojisi” daha derinlikli ve nitelikli araştırmayı hak etmektedir. Zira eser kimi zaman

ayet ve hadislerden; Platon ve Galenos gibi filozoflardan yaptığı alıntılarla aşka dair enfes değerlendirmelerde bulunmaktadır. Gazel konulu şiirleri kendi düşünsel arka planına göre tasnif etmekle eserini bir şiir seçkisinin de ötesinde aşk rehberi haline dönüştürmüştür. Zāhiri, günümüz itibarıyla hayatı hukuk normları içerisinde şekle hasrettiği zannedilen fıkıh mantalitesinin aksine insan olmanın fitri gereği duyularının da bir fıkıh olduğu düşüncesi ile hareket etmiştir. Müellif eserinin tamamı ile sevmenin, bağlanmanın da hayatın bir gerçeği olarak fitri olduğunu ama yine de bir adabı bulunduğunu ifade etmiştir. Çıkarları uğrunda din, kültür, maneviyat, sevgi, saygı, ihtiyaç vb. her şeyi tüketme eğiliminde olan hali hazır modern zamanların zevksiz insanına, on iki asır öncesinin halis ve hasbî aşkından tatıracağı nice tatlar vardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, İbn Dāvūd Zāhiri, ez-Zehra, Aşk, Felsefe

GİRİŞ

Aşk nedir? İnsan neden âşık olur? Basit bir internet sorgulamasında bu iki soru çerçevesinde milyonlarca sonucun karşınıza çıktığını göreceksiniz. Konuyu ciddiye almayan zeminlerde gayet laubali ve cinsellikle malul diline dolayanlar olacağı gibi aşk olgusunu varlık felsefesi zemininde temellendirmeye çalışan İslam dünyası ve dışında¹ gayet ciddi tahkikler de çıkacaktır. Bütün insanlık boyunca yediden yetmişe; dil, din, ırk... tüm etnisitelere kendinden bahsettiren aşkın mahiyeti üzerine o kadar şey söylenmiş ve yazılmıştır ki bunlara değinmek bu makalenin ne amacıdır ne de konuyu kaldırmaya bilimsel kabiliyeti vardır.

Aşka dair değerlendirmeleri ile asırlar üstü etkinliği olan Platon öncesinde de² aşkın olağanüstü oluşundan hareketle Yunan mitolojisinde Aşk tanrısı “Eros”tan bahsedilmiştir.³ Hatta sadece Sokrates, Platon⁴, Aristo⁵ ve Plotinus⁶ gibi Yunan filozofları değil kadim Hint⁷ medeniyetinin felsefecileri de

¹ Örneğin XVII. yüzyılın rasyonalist felsefecilerinden olan Spinoza, “ruhun Tanrıya karşı sevgisi Tanrının kendi kendisini sevdiği sonsuz sevginin bir kısmıdır.” ifadesiyle ilahi aşkın aslında kemal-i mutlak sıfatlara sahip Zat-ı İlâhî'nin muhabbet-i zatiyesinin tezahürü olduğunu belirtmektedir. Spinoza'nın aşk felsefesi için bk. Mehmet Kasım Özgen, “Spinoza’da Aşk Felsefesi”, *Bevulbikeme An International Journal of Philosophy* 3/1 (Haziran 2013): 85-103. İnsanı olmuş, tamamlanmış bir ürün olmayıp oluş halindeki bir varlık olarak gören Gabriel Marcel’e göre ise insanın varlığa katılım sürecindeki üç düzeyinden biri aşk ile gerçekleşmektedir. Emel Koç, “Bir Umut Metafiziği Olarak Gabriel Marcel Felsefesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Aralık 2008): 171-194. Yine Tanrı’yı mutlak bir varlık olarak kabul eden Hegel’in (1770-1831) düşüncesine göre bütün varlıklar, varlığa geliş ve varlıktan gidişlerinde aşk diyalektiğine tabidirler. Zira Tanrı “Aşk” olarak “ilk”tir, ama aynı zamanda “Son”dur da. Naim Şahin, “Hegel Felsefesinde Kötülük Problemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/1 (2004): 71-83.

² Antik Yunan felsefesinde “aşk” konulu kapsamlı bir araştırma için bk. Mustafa İlboğa, “Platonik Aşk’ın Diyalektiği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/26 (2011): 33-47.

³ Turhan Yörükhan, *Yunan Mitolojisinde Aşk* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 35.

⁴ Aylin Çankaya, “Platon’un Symposium’unda (Şölen) Eros’un (Aşk) Doğası Meselesi: Bir Ölümsüzlük Arzusu”, *Felsefi Düşün Dergisi* 5 (Ekim 2015): 21-39.

⁵ Lokman Çilingir, “Platon’dan Tusi’ye Sevgi Siyaseti”, *Temaşa* 8 (Ocak 2018): 75.

⁶ İlk çağ filozoflarından Plotinus, ruhun duyduğu tanrısal iştiyaktan ötürü onu Rabbani bir yükselişe doğru harekete geçiren ilk temel gücün aşk olduğuna inanmaktadır. Cevdet Kılıç, “Plotinus’ta Sudürle İnen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı”, *Kelam Araştırmaları* 7/1 (Ocak 2009): 52.

yüksek bir erdem olarak aşktan bahsetmişler ve ona “beşerî bir psikolojik hal” oluşunun ötesinde anlamlar yüklemişlerdir.

Aslında aşkı kızmak, üzülmek, sıkılmak vb. olağan psikolojik tepkilerden farklı kılan hususun ne olduğu başlı başına bir araştırma konusudur. Henüz adı bile konulmamış sayısız duygular yumağı halindeki insanın ruh dünyasına ait pek çok şeyler söylenmiş ve tanımlar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu duyguların hiç birisinin varlığın sebebi olduğu gibi bir inanış söz konusu olmamıştır. Aksine aşk olgusu ise, yukarıda bahsedildiği gibi antik Yunan düşüncesinde ontolojik bir hüviyet kazanmıştır.⁸ Hatta İslam tasavvufunun sistemleşmesinden itibaren aşkın var oluşun bir nedeni ve insani miracın vazgeçilmezi olarak izah edildiği görülmektedir.⁹ Aşk ve yükseliş ilişkisinin izlerinin sadece İslam tasavvuf öğretisinde değil, Hıristiyanlık¹⁰ ve Yahudi tarikatlarında da¹¹ görüldüğü hakikaten de düşündürücüdür. Bugün itibarıyla modern tıp açısından hormon salınımları ile izah edilebilecek aşk gibi olağan bir psikotik vakamın¹² evrenin var oluşuyla ya da beşerî tekâmül ile ilişkilendirilmesi meseleye ciddiyetle eğilmeyi gerekli kılmaktadır.

İslam tarihinde aşk olgusuna ciddiyetle eğilen ve onu Allah'a ulaşmak için bir hakikat merdiveni olarak görenler kuşkusuz ilk dönem sufiler olmuştur. Her ne kadar İslam tasavvufunun henüz teşekkül evresinde “aşk” kavramı yerine Allah sevgisi anlamında “Muhabbetullah” kullanılagelse de kısa süre sonra Allah'a olan özel sevgiye “aşk” denilmiş ve sert eleştirilere rağmen “Allah aşkı” sufi literatürde yerini almıştır.¹³ Sufiler, erken dönemden itibaren Allah'a olan sevgiyi “aşk” olarak nitelendirmek ve onu en yüksek gaye olarak görmekle yetinmemişler aynı zamanda onu Allah'ın varlığı yaratmasının bir nedeni olarak da görmüşlerdir.

Sufilerin aşkı ele alması onların edebiyatlarına yansımış ve Allah aşkına sembol olacak pek çok rumuzlu ifadeler onların şiirlerinde kullanılagelmiştir. Beşerî aşkları ihsas edecek türden pek çok şifreli anlatımlara başvurmuşlardır. İlahi aşkın merteye ve hallerinden bahseden Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında

⁷ Hinduizm'de erken vedalar sonrası dönemde “aşk”, Tanrı ile birleşmek ve bu suretle kemale ermek için vazgeçilmez bir rükündür. Mysore Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, çev: Fuat Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), 104.

⁸ Aşk kavramı ve felsefe tarihindeki seyri hakkında ayrıntı için bk. Cevdet Kılıç, Hilal Arslan, “İslam Düşüncesinde Aşk Metafizigi” (İbn Sînâ ve Mevlâna'da Aşk Felsefeleri), *e-Journal of New World Sciences Academy Social Science* 2/4 (2007): 321-351.

⁹ Halil Baltacı, “Aşkın Kazandığı Tasavvufi Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklı ve İrâkî Çizgisi”, *Tasavvuf* 34/2 (2014): 24.

¹⁰ Hıristiyanlık'ta aşkın ele alması hakkında ayrıntı için bk. Tarih Ziyad Gülcü, “Ortaçağ'da Hıristiyan Felsefesi, Aşk Öğretisi ve Edebiyat: Gülün Romansı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 55/2 (2015): 271-286.

¹¹ Paul B. Fenton, “Yahudilik ve Tasavvuf”, çev. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004): 252.

¹² Aşk olgusunun dopamin, oksitozin, vazopressin, testosteron ve adrenalin gibi hormonlarla olan ilişkisi hakkındaki değerlendirme hakkında bk. Hasan Atak, Nuray Taştan, Romantik İlişkiler ve Aşk, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/4 (2012): 520-546.

¹³ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 18-21.

sayısız eser, gizemlerle dolu bir âlemin derûnuna dair işaretler taşımakta ve ehli-ne göre yol haritası mesabesinde olmaktadır.¹⁴

Aşkın ahval ve mertebelerinden ve Allah aşkına ulaşmanın usul ve kaidelelerinden bahseden bu eserleri sufilerin kaleme alması gayet anlaşılır bir durumdur. Ancak bu meyanda (aşk) bizi şaşırtan bir esere rastlamaktayız. Aşk pek çok açıdan ele alan ve adeta aşkın felsefesini yapan bir eserin müellifine rastlıyoruz ki bu zat ne mutasavvıfır ne de filozof. Bu müellif, dini nasları olduğu gibi tevilisiz kabul etmek gerektiğine inanan ve teşri'de kıyası sert bir dille eleştiren ve bu yüzden de “ez-Zâhiri” olarak tanınan Ebû Süleymân Dâvûd b. Ali b. Halef el-İsfahânî'nin (ö. 270/884) oğlu ve Zâhiriye Mezhebi'nin ikinci imamı Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Dâvûd el-İsfahânî'dir (ö. 316/929).¹⁵ Hayatı boyunca -zahiri söylemi ile- babasının izinden giden İbn Ebû Dâvûd'un “aşk”a dair bir eser tahsis etmesi açıkçası bizim açımızdan beklenmedik bir hadisedir. İleride ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız *Kitâbu'z-Zehra* adlı eserinde¹⁶ pek çok şairinin aşk ve hallerine dair söylediği şiirleri başlıklar halinde bir araya getirmiş ve Arap edebiyatında türünün ilk örneği olan “aşk antolojisi” eserini telif etmiştir.¹⁷ Bu çalışma müellifin eserini biçim ve içerik bakımından inceleyecektir. Bir antolojinin biçimini oluşturan unsurlar olarak başlıklandırma yöntemi, şair ve şiir yoğunluğu, alınan beyit sayıları esas alınmıştır. İçerik olarak da antolojiyi oluşturan başlıklardaki müellife ait felsefi değerlendirmelerin tahlili yapılmış ve esere giren şiirlerin seçiminde uygulanan düşünsel arka planın ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak da böyle bir eserin hangi ihtiyacı karşıladığı ve günümüz insanının “saf aşk” algısına neler katabileceği oraya konulmuştur.

1. BİÇİM OLARAK *EZ-ZEHRA*

İlk olarak 1932 yılında Doktor Nichel'in Filistinli Şair İbrahim Tûkan'ın yardımıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan eserin tek el yazma nüshası Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye'de yer almaktadır. Araştırmamıza esas aldığımız eser de bu nüshadır. İki cilt olan eserin ilk cildinde müellif elli bâb başlığı tahsis etmiştir. Bu başlıkların neler olduğu hakkındaki bilgiler eserin içeriği hakkında olacağı için burada sadece başlıklar altında yer alan şiirler ve şairleri hakkında olacaktır.

Ebû Dâvûd her bir bâb başlığı hakkında tam olarak yüz beyte yer vereceğinin ifade etmiştir.¹⁸ Yüz beyit düşüncesine genel olarak bağlı kaldığı görülmekle birlikte yer yer birkaç beyitle yüzü geçtiği de vâki olmaktadır. Yer verdiği yüz

¹⁴ Mustafa Uzun, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 18-21.

¹⁵ Müellif hakkında ayrıntı için bk. İzmirli İsmail Hakkı, “Zâhiri Fikri”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/15 (Ocak-Haziran 2015): 279-295.

¹⁶ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde İbn Dâvûd *ez-Zâhiri* maddesini yazan Saffet Köse, eserin adının araştırmacılar arasında *Kitâbü'z-Zühre* ve *Kitâbü'z-Zehre* şeklinde iki farklı okunuşunun olduğunu ve *Kitâbü'z-Zehre* okunuşunun daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Biz bu makalede Köse'nin görüşünü almakla birlikte Arap alfabesindeki “Ra” harfinin bu kelimeye bulunduğu yere göre kalın okunması gerektiğinden hareketle eserin adını *Kitâbü'z-Zehra*, kısaltılmış şeklini ise *ez-Zehra* olarak belirlemeyi tercih ettik.

¹⁷ Muhammed Hayr el-Bikâî, “Min tarâifit-tasnif fi'l-cuz'îl-evvel min kitâbi'z-zehra”, *Mecelletu mecmâ'îl-lugati'l-Arabîyyeti'l-Urdunîyye* 25/60 (2001), 215.

¹⁸ Ebû Dâvûd *ez-Zâhiri*, *ez-Zehra* (Ürdün: Mektebetu'l-menâr, 1985), 40.

bâb başlığından elli tanesini aşkın halleri ve davranışlarına dairdir. Diğer ellisi ise daha ziyade dini içerikli konularda söylenmiş şüirlere tahsis edilmiştir. Bu yüzden eserin sadece konumuzu ilgilendirmesinden ötürü burada ilk cildinde yer alan başlıklar ele alınmıştır.

Eserde çoğunlukla şüirlerine yer verilen şairlerin isimleri zikredilirken kimi zamanda şairin ismi zikredilmeden doğrudan beyitler zikredilmiştir. Burada müellifin şüirlerine isim vererek başvurduğu şairlere değinmek yerinde olacaktır. *ez-Zehra*'da hicri III. yüzyıla kadar önemli sayıda Arap şairine yer verilmesi ve bu şairlere dair Arap edebiyatı araştırmalarına ışık tutabilecek bilgiler ihtiva etmesi ihtimaline binaen hakkında bilgiye ulaşılabilecek şairlere dipnotlarda atıfta bulunulmuştur:

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (Sa'leb) (ö. 291/904)¹⁹, Cerir b. Atiyye (ö. 110/728)²⁰, Cemil b. Ma'mer (ö. 82/701)²¹, el-Adil b. Ferah el-İclî, Ömer b. Ebî Rabîa (ö. 93/711-12)²², Yezid b. Suveyd ed-Dab'î, Ahmed b. Ebî Tâhir, Ömer b. el-Ehtem, Ebû Dubeybe et-Tımmâh (ö. 125/743)²³, el-Kuhayf el-Ukaylî (ö. 130/749)²⁴, Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Ebûl-Abbâs, Zürrümme (ö. 117/736)²⁵, Kuseyyir b. Abdurrahman (ö. 105/724)²⁶, Ebû Temmâm Habîb b. Eys b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846)²⁷, Ummu Hamâde el-Hemzânîyye²⁸, Ebû Tâhir Ahmed b. Bîşr ed-Dimeşkî, Ebû Ubâde el-Buhturî (ö. 284/898)²⁹, Ebû Amr Tarafe b. el-Abd (ö. 564)³⁰, el-Huseyn b. Mutayr (ö. 170/787)³¹, Mahmûd el-Verrâk (ö. 204/820)³², Abdullah b. Abdullah b. Atebe b. Mes'ûd, Ebû's-Şeys, Yezid b. Tasriyye, Umâra b. Ukayl b. Cerir, en-Nâbigatu'z-Zubyânî (ö. 604)³³,

¹⁹ İsmail Durmuş, "Sa'leb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 25-27.

²⁰ Zülfikar Tüccar, "Cerir b. Atiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 412-413

²¹ Mehmet Yalar, "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebi Rabi'a", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 49. (43-73)

²² Yalar, "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebi Rabi'a", 55.

²³ Zülfikar Tüccar, "Tımmah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 116-117.

²⁴ Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Şi'ru Kuhayf el-Ukaylî*, (Bağdat: Mecelletu'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Irakî, 1986).

²⁵ Musa Yıldız, "Zürrümme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 581-582.

²⁶ Mustafa Çuhadar, "Kuseyyir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 575-576.

²⁷ Recai Kızıltunç, "Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler-1: el-Hamâsiyye ve Önemli Hamâsiyyeler", *Türkisch Studies* 6/1 (Winter 2011): 1503-1513.

²⁸ Ummu Hamâde ve Cahiliye ve Sadr-ı İslâm'da kadın Arap şairleri hakkında bilgi için bk. Beşir Yemût, *Şâiratu'l-Arab fi'l-Câbiliyyeti ve'l-İslâm*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-ehliyye, 1934).

²⁹ Zülfikar Tüccar, "Buhturî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 381-383.

³⁰ Abdullah Bedeva, "Tarafe b. el-'Abd'in Şüirlerinde Hikmet", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2017): 219-242.

³¹ Kerim Abdullah Muhammed, "el-Mûsika's-ş'riyye fi divânî'l-Huseyn b. Mutayr", *Route Educational and Social Science Journal*, 5/7 (May 2018).

³² Adnan Arslan, "Şair Verrâk'tan Gençlere Öğütler", *Tasavvur*, 4/2 (2018): 826-838.

³³ Süleyman Tülüçü, "Nâbiga ez-Zubyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 262-263.

Mânî el-Mevsûs, Kays b. el-Mulevvah (ö. 70/690)³⁴, Alî b. Muhammed el-Alevî, Huseyn b. ed-Dahhâk, Beşşâr b. Burd (ö. 167/784)³⁵, Suhaym Abd Beni el-Hassâs, Ubeyd er-Râî, Alî b. el-Cehm, Ebû Sahr el-Huzelî, Ebû'l-Atâhiye (ö. 210/826)³⁶, Hasen b. Hânî, el-Feth b. Hâkân, Huseyn b. ed-Dahhâk, Ebû Nu-vâs (ö. 195/812)³⁷, Halîfe b. Rûh el-Esedî, Mudris b. Batr el-Hilâlî, Ebu'd-Diyâ, Ebu'l-Minhâl el-Eşcaî, Abdullah b. ed-Dumeyne, Talha b. Ebî Bekr, el-Abbâs b. el-Ahnef, Ebû Dehbel (ö. 96/716)³⁸, el-Mu'mil b. Emyel, Muhammed b. el-Hattâb, el-A'sâ, Muâz b. Kuleyb el-Ukayli, Muhammed b. Hâzım el-Bâhilî, Muhammed b. Nusayr, Hâlid b. Yezîd el-Kâtib, Urve b. el-Uzeyne, el-Urcî, Setîra el-Asabiyye, Hamza b. Ebî Taygam, Mis'ar b. Kuddâm, el-Adebbes el-Kenânî, İbn Merdâs, Muhammed b. İbrâhîm el-Esedî, ed-Dahhâk b. Ukayl, Muhammed b. Beşîr el-Hâricî, er-Rakkâd ez-Zubeydî, Sahr b. el-Ca'd el-Mahâribî, Suveyd b. Ebî Kâhil (ö. 60/681), İbrâhîm en-Nazzâm, Ebû Dulef el-İclî, İmru'l-Kays, Hassân b. Sâbit, el-Ahtal, İbrahim b. el-Abbâs, el-Ahves b. Muhammed, Ebû Dâvûd Cârîye b. el-Haccâc, Kays b. Zurayh, Adiyy b. Zeyd, İbn Abdûs, Halîfe b. Ravah el-Esedî, İbn Ebî Umeyye, Ziyâde b. Zeyd, Nasîb, Suheyl b. Alîl, Ebu'l-Gamgâm el-Esedî, Urve b. Huzâm, Ebû Alî el-Basîr, el-Akra' b. Muâz el-Kuşeyrî, Habbâb b. Melik el-Abşemî, Kays b. Zurayh, el-Vaddâh el-Kûfî, Hasen b. Vehb el-Hârisî, Ömer b. Lece', Kays b. Mulevvah, Hâris b. Hâlid el-Mahzûmî, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât, Abdukays b. Hifâf el-Bercemî, el-Mutelemmis, Eşca' es-Sulleme, Muhammed b. Beşr el-Hâricî, Muhriz el-Ukelî, Ziyâd b. Munkiz, Zura' el-Ca'dî, Ziyâd b. Ebî Ziyâd, Hudbe b. Haşram, Kays b. el-Haddâdiye el-Huzâi (Kays b. Munkiz b. Ubeyd), Turayh b. İsmâil es-Sekafî, İbn Meyyâde, el-Ma'lût b. Bedl es-Sa'dî, Cerân el-Ûd, İshâk el-Mevsilî, Huseyn el-Halî, Ebû Atâ es-Sunnedî, Dâbî b. Hâris b. Arta el-Bercemî, el-Ka'ka' ez-Zuhelî, Yahyâ b. Mansûr el-Hanefî, Vecîhe bint Evs ed-Dubeyye, Sahr el-Harmâzî, Mehdi b. el-Mulevvah, el-Cuveyriyye, el-Verd b. el-Verd el-İclî, Hudbe b. Haşram, Hamîd b. Sevr, el-Verd b. el-Verd el-Câ'dî, Kilâb b. Akabe, el-Verd b. el-Verd el-Abesî, Turayh b. İsmâil, el-Ayyûk bint Mes'ûd, Râme bint eş-Şemmâh, Hansâ, Abdurrahman b. Dâre, Muhammed b. Abdullah el-Fek'asî, Câmî' el-Kullâbî, eş-Şemmâh, Rabîa' b. Sâbit, İbn Mukbel, Şakîk b. Selîk el-Esedî, Cahder el-Fek'asî, Nebhân el-Abşemî, Ubeydullah b. Kays er-Rakiyyât, Urve b. Huzâm, ed-Dahhâk el-Hafâcî, Sevâbe b. Zeyyât el-Esedî, Ebû Zueyb el-Huzelî, el-Markaş es-Seddûsî, Hâris b. Semr el-Hanefî, Cehm b. Abdurrahman el-Esedî, Urbe b. el-Verd, el-Kumeyyit, Murra b. Ukayl, Temim b. Kemîl el-Esedî, en-Necâşî el-Hârisî, Ebu's-Şeys, er-Rakkâd b. el-Munzir ed-Dâbbî, en-Nâbiga el-Ca'dî, Mutemmim b. Nuveyra, Muhammed b. Ubeyd el-

³⁴ İsmail Durmuş, "Mecnûn" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 277-278.

³⁵ Cemal Muhtar, "Beşşâr b. Bürd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 8-9.

³⁶ Erol Ayyıldız, "Ebû'l-Atâhiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 294-295.

³⁷ M. Faruk Toprak, "Arap Şiirinde Rumiyyat", erişim, 01 Mayıs 2019 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1051/12701.pdf>

³⁸ Yalar, "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebi Rabi'a", 46.

Ezdî, İbn Meyyâde, el-Mirâr el-Fek'asî, es-Serî b. Mugîs en-Nevfelî, Ebû Bekr b. Abdurrahman ez-Zuhrî, Muzâhim b. Hâris el-Ukaylî, Sa'd ez-Zulfâ, en-Numeyrî, Hâlid el-Kâtîb, Ebû Diâme Alî b. Zeyd, Muslim b. el-Velîd, er-Rakkâd ez-Zubeyrî, Amr b. Dubey'a el-Rakkâsî, Sâbik el-Berberî, Nebhân el-Absemî, Sivâr b. el-Mudarrab, ed-Dahhâk b. Ukayl, Ebu Hafs eş-Şatracî, İbn Kanber, Ahmed b. Ebî Kayn, Mâlik b. Hâris el-Huzelî, Tebbad Şerrâ (Sâbit b. Amel), Muhammed b. Munazir.

2. İÇERİK AÇISINDAN *EZ-ZEHRA*

Müellifin, eserin aşk ve hallerine tahsis ettiği ilk cildin ilk başlığı çoğu zaman aşkın ilk fitilini ateşleyen bakışları ele almakla mantıklı ve bir o kadar da yerinde bir tercih olmuştur. Evet, müselleme bir hakikat olarak bilinmektedir ki aşk ateşini kalbe düşüren ilk kıvılcım bakışlardır. Müellif aşka dair eserinin ilk babında “bakış” a yer vermiştir. Başlığı “Kim ne kadar çok bakarsa hüsrânı da o kadar çok uzun sürer” olan bu bâbda konuya ilişkin şüirler sıralanmıştır. Doğal olarak babın ismi zikredilen şairler arasında Cemil b. Ma'mer ve Ömer b. Ebî Rabîa gibi gazel şairleri yer almaktadır.

Bazı bilgelerin dediğine göre nice savaşlar tek bir sözle ve nice aşklar da tek bir bakışla başlamıştır.³⁹ Zaten şair Sa'leb'in de dediği gibi aşk denen şey bir duyuş ve bir bakıştan başka nedir ki? Kadınlar hilkatçe ne kadar zayıf da olsalar erkekleri bakışlarıyla pusuya düşürmekte ve kan dökmeden onları öldürmekte mahirdirler. Nice yavuz bahadırları, güçlü kuvvetli yiğitleri bir bakışla yere seren, meflûc edip hareketsiz bırakan bakış sahibi kadınlar, aslında fiziki olarak Allah'ın zayıf yaratılmış kulları olsa da erkeklerin zayıf noktalarını bularak zaaflarını telafi etmenin yolunu iyi bilmektedirler. Meşhur Uzrî şair Cemil'in, mâşuku Buseyne'ye serzenişinde dediği gibi Allah, “Buseyne'nin gözleri ile Cemil'e oklar atmış, inci dişler ile kalbini delmiş, ok gibi rimelli kirpikleri ile yüreğini yaralamıştır.”⁴⁰

İkinci bâb ise birinci bâbın konusunu gayet uygun bir şekilde tekmil etmektedir. Birinci bâbda aşkın kalpte yeşermesinin sebebi olan bakışların ikinci merhalesi olarak, esarete alınmış akıldan bahsedilmiştir. İki bâbın peş peşe getirilmesi ile parlak bir derleme estetiği de sağlanmış bulunmaktadır. Bakışlar ile avlanan kalpler kısa sürede ele geçirilmiş ve akıl da esir alınarak serbestçe sorgulama ve yargılama melekesinden yoksun bırakılmıştır. Sevgi ile akıl devre dışı kalacak; şair Mahmûd Verrâk'ın dediği gibi seven sevdiğine bilâ kayd u şart itaat edecektir.⁴¹ Aşkın ileri derecesi Ebû Şey's'in mâşukuna hitaben: “Senin aşkın beni senin tam da bulunduğun yerde öyle bir durdurdu ki ne bir adım ileri atabiliyorum ve ne de bir adım geri.” dediği gibi kişide bir saplantı haline dönüşecektir.⁴² Akli muhakeme ile sağlıklı düşüncüyü tamamen kaybederek neyin zararlı neyin de faydalı olduğuna hükmedemeyecek bir hale gelecektir. Şair Ebû Temmâm'ın kendinden geçmiş bir âşıkın halini vasfederken sarf

³⁹ Zâhiri, *eş-Zehra*, 45.

⁴⁰ Zâhiri, *eş-Zehra*, 46.

⁴¹ Zâhiri, *eş-Zehra*, 59.

⁴² Zâhiri, *eş-Zehra*, 60.

ettiği şu beyit, aşkın akıl melekesini ne duruma düşürdüğünü ortaya koymaktadır: *el-Ulâ'nın aşkı onu öyle kendinden etti ki ne perişanlığı perişanlık ne de nimeti nimet görebiliyordu.* Diğer bir şairin de dediği gibi insanlar içerisinde sözü muteber, görüşü isabetli nice zekâvet sahibi kimseler vardır ki bunlar, aşka düştükleri vakit insanların en ahmağı, en budalası gibi davranmaktadırlar.⁴³ Aklını aşka kaptırmış diğer bir şair de dostlarının halini mazur görmesini isteyerek şöyle dert yanmaktadır: *Beni aşkımdan dolayı kınama! Ben görüyorum ki yiğitlerin kabramanlığı aşk karşısında yalan olur gider.*⁴⁴ Diğer bir şair de aşk hususunda erkeklik taslayan ve cesaretine güvenen kimseleri uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Zira aşk tüm bu cesurlardan daha da cesurdur.⁴⁵

Bakışların tuzağı ile avlanan kalbe, aklın da muhakeme ile medet veremediğini anlatan ikinci bâbdan sonra artık kalbin hastalıklı bir hale dönüştüğünü anlatmak isteyen üçüncü bâb, aşğın garip hallerinden birine değinmektedir. Aşka düşen kişi, içinde yanan alevleri söndürmek için mâşuku ile devamlı beraber olma arzusunda. Hastalığa yakalanan kişinin ilaç peşinde koştuğu gibi âşık da mâşukunu, derdine ilaç gibi arayıp durmaktadır. Hâlbuki aşğın durumu hastanın durumu gibi değildir. O, derdine derman olacağı düşüncesi ile mâşukunu görse ya da buluşsa da derdi azalmayacak daha da artacaktır. Yanan ateşi söndürmek için üzerine yanıcı bir sıvı dökmek ya da mangaldaki kuru söndürmek için üflemek kabilinden her bakışma, her buluşma, kuru daha da alevlendiren bir hususiyet kesbedecektir. Bir şairin dediği gibi *ilacı, hastalığın bizât kendisi olan hasta* ne yapsın? Özlem ve hasretle kıvranan müştaka buluşmak, özlem ve hasreti azaltıcı değildir; bilakis hastalığın ta kendisidir.⁴⁶ Mecnûn'un şu beyti, âşık olanın halindeki paradoksu en berrak bir şekilde somutlaştırmaktadır: *Şarap müptelasının ondan kurtulmak için yine şarap içmesi gibi, Leyla'ya olan aşk hastalığıma yine Leyla ile derman aramışım ben.*⁴⁷

Aşka düşenlerin sıklıkla başvurdukları bir yol da mâşukunu unutmak ve aşk derdinden kurtulmak için başka aşklar peşinde düşmeleridir. Güya onlara göre elde edemediği ve hararetinden kurtulamadığı bir aşkın alevinden yine başka bir aşk ile halas olacaktırlar. Zâhirî, bu tür bir eğilimin isabetli olmadığını düşüncesini bir şiirden yaptığı alıntı ile paylaşmaktadır. Şair, sevgilisinden başkasını düşünerek onunla teselli bulmaya çalışmış ve ona karşı meyletmiştir. Ne var ki başkasına meyletmek fayda vermemekle kalmamış, sevgilisine daha da fazla iştihak duyar hale gelmiştir. Ve anlamıştır ki bu aşk, sanki bir yaradır; bir başkasını daha işe karıştırmak yarayı karıştırmak gibidir. Yarayı kaşıkça daha da yaralandığı gibi kişi, âşık olduğu kimseyi unutmak için içindeki boşluğu başkaları ile doldurmaya çalıştığında aşk acısı daha da alevlenmektedir. Kor parçasına bir kor daha ilave edince sönmeyip daha da kuru arttığı misali bir sevgi, başka bir sevgiyle değil azalmak daha da şiddetlenecektir.⁴⁸

⁴³ Zâhirî, *eş-Zebra*, 63.

⁴⁴ Zâhirî, *eş-Zebra*, 61.

⁴⁵ Zâhirî, *eş-Zebra*, 64.

⁴⁶ Zâhirî, *eş-Zebra*, 75.

⁴⁷ Zâhirî, *eş-Zebra*, 76.

⁴⁸ Zâhirî, *eş-Zebra*, 78.

Bir başka bâbda Zâhirî, âşık ve mâşuk arasında sıklıkla yaşanan bir zıtlığa değinmektedir. Buna göre bir âşık, mâşukuna aşkını açıkça ilan ettiğinde ya da mâşuk bu aşkı onun davranışlarında açıkça sezindiğinde mâşukun tepkisi kendisini geri çekmek olmaktadır. Türkçemizde “naza çekmek” olarak ifade ettiğimiz bu davranış kişinin bir “mâşuk” olduğunu anladığı andan itibaren başlamaktadır. Hâlbuki o ana kadar kişinin kendisine ilgi duyan bakışları daha da baştan çıkarmak için cilveler yaptığı ve kendine çekmeye çalıştığı görülmektedir. Müellif âşık ve mâşuk arasındaki bu etki-tepki vaziyetinin gayet fitri bir hal olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla onun şiirine başvurduğu şairlerin dili ile âşıklara bir tavsiyesi vardır. Arap şiir tarihinde Muhdesun Dönemi'nin büyük şairi Beşşar b. Bürd'ün bir şiiri, tam da bu mâşuk psikolojisine ışık tutmaktadır. Şair kendisine aşkı tattıran ve onu uyandıran kimselerden sitem etmektedir. Bu kimseler şairi uyandırmışlar lakin kendileri yatmışlardır. Onu ayağa kaldırmışlar ama kendileri oturmuşlardır. Tıbak ve istiare sanatının mükemmel bir tatbikini gördüğümüz bu şiirde aşkı uyandıırıp kendi kenara çekilen, mâşukun duygularını tahrik edip onu sonra yapayalnız yüz üstü bırakan sevgililere kınama vardır.⁴⁹ Bir diğer şair de mâşukunun bu bâbda sözü edilen gelgitli tutarsız davranışlarından şikâyetçidir. Mâşukuna ne zaman yaklaşırsa kendisinden kaçmakta ne zaman uzaklaşırsa onun gazabına uğramaktadır.⁵⁰ Bâb her ne kadar âşıklara mâşukun çekilmez nazına maruz kalmamak için aşklarını gizlemelerini tavsiye etmiş olsa da en nihayetinde, bu gizleme çabasının sonuçsuz kalacağını da farkındadır. Zira bâbın son beyti âşık olanların aşklarını gizlemekte muvaffak olamayacaklarını, aşkın her daim erkekleri aciz bıraktığını ifade etmektedir.⁵¹

Zâhirî, aşkın sâfi kalması ve tamamen nefsânî ve şehevânî duygulardan arınmış olması için münkerden uzak ve şeriatça haram edilmemiş olmasını şart koşmaktadır. “İffet” olarak kavramlaşan bu haletin, âşık ve mâşuk tarafından takınılması gerekmektedir. İffetin muhafaza edilmesi koşuluyla aşkın Sünnetçe de makbul ve müstahsen bir duygu olduğuna delil olarak şu hadis gösterilmiştir: Kim âşık olur ve iffetini korur da bu aşkı gizlerse ve bu hal üzere ölürse o kimse şehittir. Zâhirî bu hadisi zikrettiği sekizinci bâbı tamamen iffetli aşka tahsis etmiştir. Mesele âşık olduğunda kişi nasıl iffeti ile sever? İffet, şiirlerin satır aralarında arayan müellife göre iffet, aşkı haram ve utanç verici akıbetle sonuçlanan fani lezzetlerden azade etmektir. Cehennem azabını, netice verecek lezzetlerle aşkı karıştırmamak gerekir.⁵²

Âşık ve mâşuk arasında yaşanan sorunlardan birisi belki de en sık rastlanılan mâşukun âşıkını terk edip gitmesidir. Zâhirî mâşukun çekip gidişini kısımlara ayırmaktadır. Mâşuk, âşıkı bir hatasından dolayı terk eder. Mâşukun bu terk edişte maksadı âşığını tövbeye sevk etmesidir. Bu tür bir terkte âşığın üzerine düşen, nerede hata yaptığını anlamaya çalışması ve aynı hatayı işlemeyeceğine dair azm u cezm u kastetmesidir. Diğer bir terk ediş ise sadece naz maksatlıdır

⁴⁹ Zâhirî, *ez-Zehra*, 91.

⁵⁰ Zâhirî, *ez-Zehra*, 95.

⁵¹ Zâhirî, *ez-Zehra*, 99.

⁵² Zâhirî, *ez-Zehra*, 119.

ve çoğu âşığı da hayatından bezdiren alacalı bir terk edıştır. En çok acı veren ve kabullenmesi en zor olan terk ediş ise mâşukun âşığından buğz etmesi sonucu hâsil olandır. Müellife göre bu terk edişin bir devası yoktur. Âşık bazı davranış ve sözleri ile mâşukunu kendisinden tiksindirmiştir. Bu durumda geri dönüş ihtimali sifıra inmiştir. Câhız'ın da dediği gibi her şeyin bir dostu vardır. Ölümün arkadaşı da ayrılıktır. Bir kalbe adının yazılı olduğunu zanneden âşıkın, o kalpten tek bir harfı dahi kalmayacak şekilde silindiğini düşünmesi, ebediyen terk edildiğini tevehhüm etmesi ölüm gibi bir şeydir.⁵³ Diğer taraftan mâşukun terk edişinde âşıkını bir nevi te'dîb ve intikam hissi bulunmaktadır. Dolayısıyla terk ediş bir dildir. Mâşukun hak ettiğini düşündüğü sevginin tezahürlerini âşıkında görmediği durumda başvurduğu bir lehçedir.⁵⁴

Kimi zaman da mâşuklarından arzuladığı karşılığı bulamayan âşıkların başvurduğu bir yol, gönüllerini kaptırdıkları kimseleri terk ediyormuş gibi davranmalarıdır. Bu suretle güya âşık, mâşukunun nezdinde kıymet kazanacaktır. Zâhirî bu tür bir davranışın çoğu zaman umulan "kıymet bilme"nin tam aksine, bir süre sonra âşıkın içindeki sevginin daha da alevlenmesi ile sonuçlandığını ifade etmektedir. Sinsice bir niyetle bu göstermelik terk edişin bedeli, âşık açısından daha da acı verici olmaktadır. Belki de âşık böyle bir suni ayrılıkla, acısını çektiği aşkı sonlandırmaya ne kadar muktedir olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Fakat anlaşılın o ki Zâhirî, bu tür davranışları ham bulmakta ve istenilenin aksine sonuçlar doğuracak çocukça davranışlar olarak görmektedir. Zira yer verdiği şiirlerde bu siyaseten terk edişler ve kurnazca tavırlarla âşığın meseleyi hep eline yüzüne buluşturduğundan bahsedilmektedir.⁵⁵

İnsanın iç dünyası bir ayna gibidir. Kendini kuşatan varlığın keyfiyeti çoğu zaman kişinin inancına, düşüncelerine ve o andaki hissiyatına göre şekil almaktadır. Konumuz itibarıyla kalbine aşktan bir kıvılcım düşen şahsın da dünyaya bakışı, aşk öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Zâhirî, âşıkın dünyasındaki bu değişimi can alıcı bir noktadan yakalayan şairlerin ince duygularını bir başlık haline getirmeye değer bulmuştur. Bu şairlerden Şakik b. Suleyk el-Esedî unutmaya çalıştığı mâşukunu bir güvercinin ötüşü ile tekrar hatırlamış ve vecde gelmiştir. Benî Âmir Kabilesi'nin Mecnun'u ise bir gece vakti bir ağacın altında yatıyorken yanına gelip öten bir güvercin ile irkilmiş ve onun ötüşünü "ağlar" bir vaziyette tevehhüm etmiştir. "Ben Leyla'ya âşık olduğum halde ağlamıyorum ama baksana bir güvercin ağlıyor." diyerek aşkını dile getirmiştir. Câ'der el-Fek'asî ise mâşukunu düşünmeyerek yaralarının kurumasını beklerken bir güvercinin ötüşü ile müteessir olmuş ve bu ötüş onun mâşukuna olan özlemini tekrardan heyecana getirmiştir.⁵⁶ Diğer bir şair ise aşka düşmeden önce güvercinlerin gözyaşı dökmeden ağlayabildiklerini hiç bilmediğini dile getirmiştir. Diğer bir şair ise Anadolu'da üveyk denilen bir kuşun ötüşüne şahit olmuş ve onun hazinâne seslerine "Sana ne oluyor ki böyle ağlıyorsun? Sevdüğinden mi ayrıldın? Ondan bir cefa mı gördün?"

⁵³ Zâhirî, *eş-Zebra*, 203.

⁵⁴ Zâhirî, *eş-Zebra*, 217.

⁵⁵ Zâhirî, *eş-Zebra*, 251.

⁵⁶ Zâhirî, *eş-Zebra*, 327.

diyerek sitemde bulunmuştur.⁵⁷ Üveyk kuşuna sitem eden diğer bir şair ise kuşun ötüşü karşısında “Ben habibimden ayrılmışken sabrediyorum; gözyaşlarımı tutabiliyorum, sen neden sabredemeyip de böyle ağlar durursun?!” diyerek seslenmiştir.

Bu bâbda zikredilen şairlerin hemen hepsi benzer minval üzere güvercin ve üveyk kuşlarının ötüşlerine kendi aşklarının rengiyle anlamlar vermiştir. Bu âşıklar yaşadıkları duygu yoğunluğundan önce de kuş ötüşü elbette ki duymuşlardır. Ancak görüldüğü üzere tesirinde kaldıkları duygu, onların dünyaya bakışlarını ve hadiseleri yorumlamalarını da etkilemiştir. Ve yine görüldüğü gibi mâşukunu unutmaya çalışan kişi, güvercin gibi bir kuşun ötüşünde dahi geçmiş günlerin izlerini görmüştür. Anlaşılan Zâhiri, mâşukunu unutmaya çalışanlara yönelik şiir pasajları üzerinden ince bir tavsiyede bulunmak istemektedir: *Daba fazla acı çekmek istemiyorsanız ona ait ve onu hatırlatacak nesnelere uzak durmaya çalışın.*

SONUÇ

Eserin aşk ve hallerine ayrılan ilk cildinin elli bâb olup her birinde de yüz beyit olduğu hesap edilirse takribi beş bin beyti içeren *ez-Zehra*'nın aşk, âşık ve mâşuk hakkındaki çoğu zaman edebi kimi zaman da felsefi değerlendirmeleri tabii ki bu makalede seçilen pasajlardan ibaret değildir. Kanaatimizce türünün ilk örneği kabul edilen bu aşk antolojisi daha derinlikli ve nitelikli araştırmayı hak ediyor. Zira eser kimi zaman ayet ve hadislerden; Platon ve Galenos gibi filozoflardan yaptığı alıntılarla aşka dair enfes değerlendirmelerde bulunmaktadır. Gazel konulu şiirleri kendi düşünsel arka planına göre tasnif etmekle eserini bir şiir seçkisinin de ötesinde *aşk rehberi* haline dönüştürmüştür. Zâhiri, günümüz itibariyle hayatı, hukuk normları içerisinde şekle hasrettiği zannedilen fıkıh mantalitesinin aksine, insan olmanın fitri gereği, duygularının da bir fıkhı olduğu düşüncesi ile hareket etmiştir. Müellif eserinin tamamı ile sevmenin, bağlanmanın da hayatın bir gerçeği olarak fitri olduğunu ama yine de bir adabı bulunduğunu ifade etmiştir. Çıkarları uğrunda din, kültür, maneviyat, sevgi, saygı, ihtiyaç vb. her şeyi tüketme eğiliminde olan hali hazır modern zamanların zevksiz insanına eserin, on iki asır öncesinin halis ve hasbî aşkından tattıracağı nice tatlar vardır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Adnan. “Şair Verrâk’tan Gençlere Öğütler”. *Tasavvur* 4/2 (2018): 826-838.
- Atak, Hasan - Taştan, Nuray. Romantik İlişkiler ve Aşk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/4 (2012): 520-546.
- Ayyıldız, Erol. “Ebû'l-Atâhiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Baltacı, Halil. “Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve İrâkî Çizgisi”. *Tasavvuf* 34/2 (2014): 23-44.
- Bedeva, Abdullah. “Tarafe b. el-‘Abd’ın Şiirlerinde Hikmet”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017): 219-242.

⁵⁷ Zâhiri, *ez-Zehra*, 328.

- Bikâî, Muhammed Hayr. "Min tarâfi't-tasnîf fi'l-cuz'i'l-evvel min kitâbi'z-zehra". *Mecelletu mecmâi'l-lugati'l-Arabîyyeti'-Urdunîyye* 25/60 (2001): 215-223.
- Çankaya, Aylin. "Platon'un Symposion'unda (Şölen) Eros'un (Aşk) Doğası Meselesi: Bir Ölumsuzlük Arzusu". *Felsefi Düşün Dergisi* 5 (Ekim 2015): 21-39.
- Çilingir, Lokman. "Platon'dan Tusi'ye Sevgi Siyaseti". *Temaşa* 8 (Ocak 2018): 73-96.
- Çuhadar, Mustafa. "Kuseyyir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Dâmin, Hâtım Sâlih. *Şi'ru Kubayf el-Ukaylî*. Bağdat: Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Irâkî, 1986.
- Durmuş, İsmail. "Mecnûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 277-278. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Sa'leb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fenton, Paul B. "Yahudilik ve Tasavvuf". çev. Salih Çift. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004): 245-260.
- Gülcü, Tarık Ziyad. "Ortaçağ'da Hıristiyan Felsefesi, Aşk Öğretisi ve Edebiyat: Gülün Romansı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 55/2 (2015): 271-286.
- Hakkı, İzmirli İsmail. "Zâhiri Fıkhı". *Hikmet Yurdu Düşünce -Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/15 (Ocak-Haziran 2015): 279-295.
- Hiriyanna, Mysore. *Hint Felsefesi Tarihi*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- İlboğa, Mustafa. "Platonik Aşk'ın Diyalektiği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/26 (2011): 33-47.
- Kılıç, Cevdet. "Plotinus'ta Sudûrla İnen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı". *Kelam Araştırmaları* 7/1 (Ocak 2009): 39-56.
- Kılıç, Cevdet- Arslan, Hilal. "İslam Düşüncesinde Aşk Metafiziği" (İbn Sînâ ve Mevlâna'da Aşk Felsefeleri)". *e-Journal of New World Sciences Academy Social Science* 2/4 (2007): 321-351.
- Kızıltunç, Recai. "Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler-1: El-Hamâsiyye ve Önemli Hamâsiyyeler". *Turkish Studies* 6/1 (Winter 2011): 1503-1513.
- Koç, Emel. "Bir Umut Metafiziği Olarak Gabriel Marcel Felsefesi". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Aralık 2008): 171-194.
- Muhammed, Kerîm Abdullah. "el-Mûsika's-ş-riyye fi dîvânî'l-Huseyn b. Mutayr". *Route Educational and Social Science Journal* 5/7 (May 2018).
- Muhtar, Cemal. "Beşşâr b. Bürd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 8-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özgen, Mehmet Kasım. "Spinoza'da Aşk Felsefesi". *Beytulbikme An International Journal of Philosophy* 3/1 (Haziran 2013): 85-103.
- Şahin, Naim. "Hegel Felsefesinde Kötülük Problemi?". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/1 (2004): 71-83.

- Toprak, M. Faruk. "Arap Şiirinde Rumiyyat". Erişim: 01 Mayıs 2019. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1051/12701.pdf>
- Tüccar, Zülfikar. "Bubturî". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 6: 381-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tüccar, Zülfikar. "Cerîr b. Atiyye". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 7: 412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tüccar, Zülfikar. "Tırrımmah". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 41: 116-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 32: 262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 4: 18-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uzun, Mustafa. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 4: 18-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yalar, Mehmet. "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer bin Ebi Rabi'a". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009): 43-73.
- Yemût, Beşîr. *Şâirâtü'l-Arab fi'l-Câbilîyyeti ve'l-İslâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-ehliyye, 1934.
- Yıldız, Musa. "Zürümme". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*. 44: 581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yörükhan, Turhan. *Yunan Mitolojisinde Aşk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.
- Zâhirî, Ebû Dâvûd. *ez-Zehra*. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1985.